

Бакирова Н.А.

И.Арабаев атындагы КМУнун кыргыз, орус тилдеринин башталгыч класстарда окутуунун технологиялары кафедрасынын магистранты

Бакирова Н.А.

Магистрант кафедры технологии обучения кыргызскому и русскому языкам в начальной школе КГУ им. И. Арабаева

Bakirova N.A.

Master student of the Department of Technology of Teaching Kyrgyz and Russian Languages at the Primary School of KSU named after I. Arabaeva

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУ КИТЕПТЕРИНДЕ МАКАЛДАРДЫН БЕРИЛИШИ

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ПОСЛОВИЦ В УЧЕБНИКАХ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

PRESENTATION OF PROVERBS AT THE PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS

Аннотация: Бул макалада башталгыч класстардын окуу китептеринде макалдардын берилиши, макалдардын окуучулардын сөз байлыгын, таалим-тарбия, билим берүүдөгү орду, ролу тууралуу маселелерди иликтөөгө аракеттер жасалды. Сөз байлыгы – бул адам маанисин билип, өз кебинде колдонгон сөздөрдүн топтому. Фольклордун дидактикалык табияты тууралуу айтылган аныктама-түшүндүрмөлөрдү кыргыз тили сабагында терең өздөштүрүп, орундуу жана натыйжалуу колдонуу зарыл деп эсептейбиз.

Аннотация: Цель исследования – раскрыть особенности использования пословиц в учебниках начальной школы. Также особое внимание было уделено использованию пословиц ходе формирования лексических навыков, обогащения словарного запаса и о их роли в процессе образования и воспитания. Словарный запас – толкование и значение понятия, которое в впоследствии употребляется в речи человека. Мы считаем, что необходимо усвоить определения и объяснения дидактической природы фольклора на уроках кыргызского языка и их правильное и эффективное использование.

Annotation: The aim of the research is to reveal the features of the using proverbs in primary school textbooks. Also, special attention was paid to the using of proverbs during the formation of lexical skills, enrichment of vocabulary and their role in the process of education and upbringing. Word stock – the interpretation and meaning of a concept, which is subsequently used in a person's speech. We believe that it is necessary to assimilate the definitions and explanations of the didactic nature of folklore in the lessons of the Kyrgyz language and their correct and effective use.

Негизги сөздөр: кеп өстүрүү, макалдар, лакаптар, сөз байлык, таалим-тарбия, билим, фольклор, дидактика, тил, лингвистика, педагогика, этнопедагогика, философия, сөздөдүн мааниси, табышмак, жаңылмач, ж.б.

Ключевые слова: развитие речи, пословицы, поговорки, словарный запас, воспитание, знания, фольклор, дидактика, язык, лингвистика, педагогика, этнопедагогика, философия, значение слов, загадки, скороговорки и т.д.

Key words: speech development, proverbs, sayings, word stock, education, knowledge, folklore, didactics, language, linguistics, pedagogy, ethnopedology, philosophy, meaning of words, riddles, tongue twisters, etc.

Кыргыз эли байыртадан сөз өнөрүн бийик тутуп, дүйнөдө тендешсиз улуу дастандарды, баа жеткис мазмундуу накыл кептерди жаратып, ошого жараша улам кийинки муундарын тарбиялап-өстүрүп келишкен. Бүгүнкү эгемендик кезинде мына ошол элдик сөз өнөрүн мектеп окуучуларына жеткирүү, алардын рухий дүйнөсүн мыкты адабий образдар менен байытуу, кебин өстүрүү, сүйлөө маданияты менен жазуу сабаттуулугун жаштайынан тарта бекемдөө сыяктуу маанилүү милдеттер күн тартибине коюлууда.

Сөз байлыгы – бул адам маанисин билип, өз кебинде колдонгон сөздөрдүн топтому.

Сөз байлыгы окууга үйрөтүүнүн негиздеринин бири болуп эсептелип, сөздөрдүн тизмесин өздөштүрүү менен гана чектелбейт. Сөз байлыгын күнүмдүк баарлашууда, окууда, айлана-чөйрөнү таанып-билүүдө колдонуу абдан маанилүү. Сөздөрдүн маанисин билүү жана сөз байлыгын окуу процессинде колдонууну бүтүн музыкалык чыгарма жаратууну мүмкүн кылган музыкалык сабаттуулук менен же сүрөт жаратуу үчүн аралаштырылып колдонулган боёктор менен салыштырса болот. Окууга үйрөтүү жаатындагы көптөгөн изилдөөлөр башталгыч мектепте сөз байлыгын өстүрүү абдан маанилүү роль ойной турганын далилдейт, анткени ал текстти чечмелеп окууга да, окуган текстин түшүнүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө да жардам берет. Бир жагынан, түшүнбөгөн сөздөрдү окуу окуучуларга кыйын болот. Экинчи жагынан, тексттеги көпчүлүк сөздөрдүн маанисин билбесе, алар окуганынын маанисин түшүнүшпөйт. Окуучулар окуп жаткан тексттеги негизги сөздөрдү түшүнүүсүн олуттуу түрдө жогорулатса, алардын шар окуусу да, жалпысынан, окуган текстти түшүнүүсү да жакшыраары окууга үйрөтүү практикасы көрсөтүүдө. Окуучулар сөз байлыгынын көпчүлүк бөлүгүн үй-бүлөдө, теңтуштары менен баарлашууда, жалпыга маалымдоо каражаттарынан, интернеттен алышат, күндөлүк жашоосунда үйрөнүшөт.

Азыркы учурда таалим-тарбия берүүдө фольклорго болгон өзгөчө мамилени, ага байма-бай кайрылууну да жогоркулар менен түшүндүрүүгө болот. Фольклордун дидактикалык табияты тууралуу айтылган аныктама-түшүндүрмөлөрдү башталгыч мектептин мугалимдери терең өздөштүрүп, сабакта орундуу жана натыйжалуу колдонууга алдын-ала даярдык көрүп алышы зарыл деп эсептейбиз. Бул боюнча айрым маалыматтарды мугалимдер үчүн керектүү деп эсептеп, аларга орун берели. «Фольклор – элдик дидактика, фольклор – элдик таалим-тарбия илими ... кылымдар бою калыптанган элдик дидактика фольклордук педагогикабыз, андагы элдик таалим-тарбия, дүйнөтааным принциптери, методдору, тарбиянын түрлөрү бүгүнкү күндө кыргыз атуулу үчүн эч нерсе менен алмашууга болбогон, ата-бабалар түзгөн адеп-ахлактык нормалар, эмгек, табыятка мамиле жасоо, гумандуулук, акылкөйлүк, Ата Мекенди сүйүү, ага кызмат кылуу ж.б. нормалары көөнөрбөс баалуулук катары бааланууга тийиш» [Рысбаев, 107, 4] «... тилдин касиетин, ийкемин, мүмкүнчүлүгүн, кудурет-күчүн, таасирин ж.б. тилдин түзүлүшүн (грамматикасын) окутуу менен кенен жана терең түшүндүрүү мүмкүн эмес. Тилдин тоодой ойду томуктай сөзгө сыйдырган ийкемдүүлүгү, кылычынан кан тамганды, тилинен бал тамганга жендирген күчү, өтө орой, өтө (катуу) өкүм кабарды кебездей жумшак бере алган тапкычтыгы, андап билүүгө, түшүнүүгө мүмкүн болбогондой кубулуш, көрүнүш, түшүнүктү ташка тамга баскандай так, кыска, нуска салган касиети ж.б. тууралуу табылгыс үлгүлөрдү фольклор гана бере алат» [Рысбаев 119, 242-247].

Жалпы эле элдик оозеки чыгармалар, анын ичинде, макалдар элдик педагогиканын башаты болуп келгендигин коомчулук толук таанып-билген. Андан улам, элдик оозеки чыгармалар, «элдик оозеки китептер» (М.Горький), «Сүйлөө маданиятына үйрөтүүчү окуу куралы» (Т.С.Маразыков), «Элдик таалим-тарбия илими» (С.Рысбаев) катары аныкталып, бааланып келет. Биздин макалабыз жалпы элдик оозеки чыгармаларга эмес, анын ичиндеги эң кеңири тараган, турмушта активдүү колдонулган элдик дидактиканын уюткусу болгон макалдарды сабакта колдонуу маселесине гана арналгандыктан, мындан кийин жалпылаштыруулар макалдар боюнча болмокчу. Жогоруда белгилегендей, кыргыз эли макалдарга өтө бай жана аларда коомдун, жашоо-турмуштун бардык чөйрөлөрү камтылган.

С.Рысбаев: “Изилдөөнүн алдында турган проблемалуу жагдай төмөндөгүчө: учурда балдар фольклорун башталгыч мектепте окуп үйрөнүүдө жана окуу китептерде берүүдө аларга адабий факт катары гана маани берилип, анын негизинде жаткан элдик педагогикалык таалим-тарбия идеяларынын көңүлгө алынбай келиши, баштооч мектепте окуучуларга эне тилин окутууда адабий билим берүү жана тилдик система тууралуу түшүнүктөрүн калыптандыруу менен чектелип, эне тили аркылуу балдарга улуттук педагогикалык маданиятты, анын рухий байлыктарын жеткиликтүү сиңирүү технологияларынын солгун болуп жатышы; салттуу педагогикалык технологияны өркүндөтүүдө балдардын дүйнөтаанымын, таалим-тарбиясын өркүндөтүүдө элдик усулдук ыкмаларды колдонуу; окуу процессин жана окуу китептерин түзүүнүн зарылдыгы; мына ушулардын бардыгынын бирдиктүү технологиясын иштеп чыгуу эгемендүү мамлекетибиздин улуттук мазмундагы мектептеринин, окуу китептеринин, улутжандуу кыргыз атуулунун келечектеги «рухий моделин» түзүү идеясынын күн тартибине коюлуусу, аларды практикага ырааттуу ашыруу, балдар фольклорубузду адабий-теориялык, лингвистикалык, этнопедагогикалык жана философиялык же таптык-социалдык жактан гана эмес, этнопедагогикалык жактан анализге жана синтезге муктаж экендиги, анын келип чыккан илимий-методикалык, педагогикалык сунуштар аркылуу улуттук фольклордук педагогикабыздын салттуу педагогикалык илимди өнүктүрүүгө кошо турган жеке салымын аныктоо болуп саналат” деп баса көрсөтөт.

Биз бул макалабызда башталгыч класстардын окуу китептеринде макалдардын берилишине колубузду келишинче саресеп салууга аракеттер жасадык. А.Р.Акунова, Б.С.Чокошевтар тарабынан түзүлгөн 2-4-класстын “Кыргыз тили” окуу китептеринде берилген макалдарды карап чыктык. Башталгыч мектептин 2-классынын “Кыргыз тили” окуу китеби (А.Р.Акунова, Б.С.Чокошева. Кыргыз тили. 2-класс. Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн. -Б.: 2013. -124 б., сүрөттөр. КР Билим берүү жана илим министрлиги сунуштаган) кыргыз тилинде окуган класстар үчүн түзүлүп, 2013-жылы КР Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан сунушталган.

Бул китеп башталгыч жана орто мектептердин 2-классынын окуучуларына арналып, окуу китеби азыркы учурдагы сунушталган программалардын негизинде түзүлүп, окуучулардын билим алуусуна тийиштүү жаңы ыкмалар менен жабдылган.

Чыгармалар кенже мектеп жашындагы балдардын ой жүгүртүүсүнө жана дүйнө, дүйнө таанып-билүүсүнө жараша тандалып алынган.

Жыйынтыктап айтканда, 2-класстын “Кыргыз тили” окуу китебинде макалдарга караганда, табышмактар салыштырмалуу көбүрөөк берилиптир.

2-класстын “Кыргыз тили” окуу китебинде балдардын кебин макалдар аркылуу өстүрүү боюнча маселелерди карап чыкканыбызда, 4 чейректин кайсынысында макалдар көбүрөөк берилген? Жана ошондой эле 2-3-4-класстын кайсы окуу китебинде макалдар

көбүрөөк берилген деген суроолор жаралды. Окуу китептерин колго алып, ар бир чейректи, ар бир көнүгүүнү карап чыкканыбызда төмөндөгүдөй жыйынтыктарды алдык.

2-класстын I, II чейректеринде 3төн макал, ал эми III чейректе бир да макал берилген эмес (3-чейрек эң узун чейрек экендигине карабастан – Б.Н.), IV чейректе 14 макал берилген.

Жыйынтыктап айтканда, баары биригип, 2-класста 7 көнүгүүдө 20 макал берилген.

Ушул авторлор: А.Р. Акунова, Б.С. Чокошева тарабынан түзүлгөн 3-класстын “Кыргыз тил” окуу китеби кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн 2013-жылы басылып чыккан (А.Р. Акунова, Б.С. Чокошева. Кыргыз тил. Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн окуу китеби. 3-класс. Б., 2013-жыл. 136 б., сүрөттөр).

I чейректе - 6, II чейректе – 7, III чейректе – 14, IV чейректе - 5 макал берилген. Жыйынтыктап айтканда, баары биригип, 3-класста 11 көнүгүүдө 32 макал берилген.

Ушул эле авторлордун, Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова тарабынан түзүлгөн 4-класстын “Кыргыз тили” окуу китеби окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн 2015-жылы басылып чыккан (Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова. Кыргыз тили. Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн окуу китеби. 4-класс. Б., 2015-жыл. 136 б., сүрөттөр).

I чейректе - 22, II чейректе – 14, III чейректе – 13, IV чейректе - 31 макал берилген. Жыйынтыктап айтканда, баары биригип, 4-класстын окуу китебинде макалдар 36 көнүгүүдө, 80 макал берилген.

Ал эми 4-класстын окуу китебинде жогорудагы жаңылыштыктар, калпыстыктар жолукпайт. Бардык көнүгүүлөрдө “Макалдар” деп гана берилет.

Окутуу процессинде окуучулардын пассивдүү да, активдүү да сөз байлыктарын өстүрүүгө өзгөчө көңүл буруу зарыл. Сөз байлыгы сөздүн маанисин түшүндүрүүнүн, жаңы сөздөрдү оозеки кеп менен жазууда да колдонуунун натыйжасында өркүндөйт.

Сөз байлыгын өстүрүү булактары болуп, окуучулардын сөз байлыгы түрдүү булактардын эсебинен байыт, анын ичинде: чоң кишилер жана теңтуштары менен баарлашуу, мектептеги окутуу процесси ж.б.; өз алдынча окуу, чоң кишилердин үн чыгарып окуп берүүсү, биргелешип окуу, медиа аркылуу (фильмдер, музыка, интернет, газеталар, журналдар, социалдык тармактар ж.б.); бай жана ар түрдүү баарлашуу чөйрөсүнүн жана окуунун таасири.

Ал башталгыч класста эне тилин окутууда лингвистика менен адабияттаануу илимдеринин негиздерин таанытуу менен чектелбей, эне тили аркылуу баланын рухун калыптандыруу, байытуу жана өркүндөтүү милдетин чечүүнү милдеттендирди. Ал милдет мектеп окуучуларына улуттук билим-тарбия берүү менен жүзөгө ашырыларын, аны жалпы улуттук деңгээлде кабылдоо жана чечүү зарылдыгын билдирип отурат (Рысбаев С.).

Чындыгында, улуттук таалим-тарбия берүүчү атайын предметтин милдетин, айрыкча, башталгыч класстардан тартып кыргыз тили, адабий окуу предметтери мойнуна алат. Андыктан эне тилибизди жана төл адабиятыбызды окуп-үйрөнүүгө жаңыча концептуалдуу көз карашта мамиле жасоо, элдик тилдин, дүйнөтаануунун жана таалим-тарбиянын казынасы болгон оозеки адабиятты, анын ичинде, элдик балдар жомокторун, балдар ырларын, накыл кептерин, табышмак-жаңылмачтарын окутууда алардын адабий-лингвистикалык табиятынан мурда дүйнөтаануучулук жана таалим-тарбия берүүчүлүк мазмунуна өзгөчө көңүл буруу; андагы элдик педагогикалык идеяларды орундуу, максаттуу колдонуу менен, мектепте эне тилин окутууну этнопедагогикалык нукта өркүндөтүү проблемасын кыргыз педагогика илиминин алдында учурдагы актуалдуу проблема катары коюу жана илимий-методикалык негизде чечүү зарылдыгы көрүнөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Акунова А.Р., Чокошева Б.С. Кыргыз тили. 2-класс үчүн. Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн. -Б.: 2013. -124 б.
2. Акунова А.Р., Чокошева Б.С. Кыргыз тил. Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн окуу китеби. 3-класс. Б., 2013. -136 б.
3. Рысбаев С.К. ж.б., “Адабий окуу”, 4-класс, -Б.: “KIRLand”, 2015-ж.
4. Рысбаев С.К. Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы./Жогорку окуу жайларынын педагогика факультеттери үчүн окуу куралы. –Mersin: 2020. -4-бас. -225 бет.
5. Чокошева Б.С., Акунова А.Р. Кыргыз тили. 4-класс. Кыргыз тилинде окуган мектептер үчүн окуу китеби. Б., 2015. -144 б.

Рецензент: к.филол.н., доцент Абдыкалыкова А.